

डाँफे: प्रविधि पेटेन्ट संरक्षण भए विश्व आकाश चुम्ने छ ।

नेपाली आकाशमा नेपालीले नै आविष्कार गरेको विमान उडेको खबर अवश्य पनि सम्पूर्ण नेपालीका लागि प्रेरणादायी छ । विकास, गणेश, अनिल, बाबुराम, दिपेश प्रशान्त, रवीन्द्र र रमेश ञ जना नेपाली इन्जिनियरिङ्ग विद्यार्थीको सामूहिक उपलब्धि 'डाँफे' आज आम नेपालीको गर्वको विषय पनि बनेको छ । तर के यो प्रविधिले ती नेपाली युवा आविष्कारक समूहको संरक्षकत्व र स्वामित्व प्राप्त गर्न सकिनेछ ? यो प्रश्न एउटा व्यवहारिक चुनौती बनेर हाम्रो सामु खडा छ । विगतमा पनि नेपाली इन्जिनियरहरूले रोबोट लगायतका विज्ञान प्रविधिका क्षेत्रमा गरेको प्रगति र उपलब्धि विदेशमा जाँदा विदेशीले पेटेन्ट दर्ता गरि दिए भनि हल्ला सुनिए जस्तै यो डाँफेको प्रविधि पनि यस्तो दुर्दशा र मारमा पर्ला भन्न सकिन्छ । नेपालमा लेपालीले विमान बनाएको समाचारमा र केहि पत्रिकाको पृष्ठ तथा टेलिभिजनको पर्दामा आविष्कारकहरूको नाम र मुहार देख्दा सन्तुस्ती हुने र खुशी मान्ने हाम्रो प्रवृत्ति र नियति छुट्टै छ । अनि हामी नेपाली यसैमा खुशी पनि छौं । तर नेपाल सरकार र कानूनले यो खुशीलाई आम नेपालीमा साट्न दिन्छ दिदैन यो भविष्यले बताउने नै छ । अर्थात् जबसम्म ती नेपाली युवाको आविष्कारलाई नयाँ आविष्कार माथिको एकल स्वामित्व प्रदान गर्न पेटेन्ट दर्ता गरेर साम्पतिक हक दिलाउन र ती युवाहरूले यो हक प्राप्त गर्न सक्ने तबसम्म यो आविष्कार माथि गरिएको गर्व वर्षाको पानी खहरेमा बगे जस्तै गरि टुहनेछ । केहि दिन महिना चियो चर्चा हल्ला हुनेछ र अन्ततः विना कुनै उपलब्धि नाम मात्र बाँकी हुनेछ । सम्भवतः यसले पनि विदेशीको पृष्ठपोषण गर्ने छ भविष्यमा । विदेशीले आविष्कार परिक्षण गर्दा समुद्रका अथाह जीव विनाश गरी परिक्षण गर्न हुने, विदेशीको सक्कली नक्कली औषधि समेत परिक्षणको लागि अवसर पाउने हाम्रो देश, विदेशीले आविष्कार गर्न र परिक्षण गर्न नेपाली बाँदर लगायतका अन्य जीवजन्तुलाई उपहार लगायतका विभिन्न बहानामा विदेशमा भेट गर्न जान्ने नेपाल सरकारले आफ्नो देशको नेपालीको साभ्ना सम्पत्ति विमान स्थललाई खाली समयमा परिक्षणको लागि प्रयोग सम्मको अनुमति नदिएको सरकारले कसरी यो प्रविधिको संरक्षण र विकास गर्ने र गर्न दिने हो सोचै पर्छ । सिद्धान्ततः कुनै पनि आविष्कार माथि एकल साम्पतिक अधिकार पेटेन्ट प्राप्त गर्न उक्त आविष्कार (१) वैज्ञानिक प्रक्रीयाद्वारा सृजना गरिएको (२) उपयोगी तथा (३) उक्त आविष्कार दर्ता गर्न निवेदन दिएको दिन भन्दा पहिले कसैले थाहा नपाएको, कसैले प्रयोग नगरेको वा कहिँ कुनै माध्यममा प्रकाशन नभएको पहिले दर्ता नभएको नितान्त नवीन हुनु पर्छ । तसर्थ कुनै पनि उपयोगी नवीन वैज्ञानिक आविष्कारलाई संरक्षण दिने प्रक्रीया भनेको गम्भीर विषय हो । यो प्रक्रीया सम्बन्धित देशले आफ्नो पेटेन्ट सम्बन्धि कानूनमा व्यवस्थित गरेको हुन्छ । यस्तो कानून आफ्नै देश भित्र मात्र सिमित हुन्छ अर्थात् पेटेन्ट अधिकार राष्ट्रिय सिमामा सिमित हुन्छ । त्यसअर्थमा जुन देशमा आफ्नो आविष्कार संरक्षण गर्न जरुरी लाग्छ ती सबै देशहरूमा छुट्टाछुट्टै पेटेन्ट निवेदन दिन जरुरी हुन्छ । त्यसको अर्थ अब ती नेपाली युवाले यो प्रविधि पेटेन्टमा दर्ता गर्न सम्भव भएसम्म धेरै देशमा अलग अलग दर्ता गर्नु पर्छ । तर यसरी आविष्कार दर्ता गर्ने कार्यमा विभिन्न देशको कानूनी व्यवस्था अलग अलग भए पनि सामान्य अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुसार यसरी सार्वजनिक रूपमा प्रदर्शन गरेको, वृहत राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय प्रदर्शनीमा प्रदर्शन गरेको वा परिक्षण प्रदर्शन गरेको मितिबाट ६ महिना भित्र उक्त आविष्कारको पेटेन्ट अधिकार प्राप्त गर्नको लागि सम्बन्धित देशमा दर्ता गरिसक्नु पर्ने प्रावधान रहेको हुन्छ भने यसरी सम्बन्धित देशमा निवेदन दर्ता गरेको मितिबाट १ वर्षभित्र आफुले संरक्षण लिन चाहेको अरु राष्ट्रहरूमा दर्ताको लागि निवेदन दिइ सक्नुपर्छ । उक्त समयावधि भित्र निवेदन दर्ता नगरिएको अवस्थामा आफ्नै सार्वजनिक प्रदर्शन र परिक्षण गर्ने कार्यले उक्त आविष्कारको पेटेन्ट दर्ता गर्नको लागि आवश्यक अत्यन्त महत्वपूर्ण र अनिवार्य शर्त नवीन अर्थात् नयाँ आविष्कार हुनुपर्ने अवस्थाको परिपूर्ति गर्न असक्षम भएको ठहरी उक्त आविष्कार दर्ताको लागि अयोग्य ठहरिन्छ । यो व्यवस्था औद्योगिक सम्पत्ति संरक्षण सम्बन्धि पेरिस महासन्धि, १८८३ Paris Convention for the Protection of Industrial Property, 1883 तथा छिमेकी मुलुक भारत लगायतका प्राय जसो सम्पूर्ण औद्योगिक राष्ट्रहरू तथा बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण सम्बन्धि व्यवस्थित कानून भएका देशहरूले अवलम्बन गरेको छ । तसर्थ यो चुनौति अब नेपालीको छोरोको लागि सानो होइन । नेपालमा नयाँ आविष्कारलाई पेटेन्टमा दर्ता गर्न आधिकारीक सरकारी राजस्व दस्तुर करिव ११,०००। खर्च हुने भए पनि सम्पूर्ण संयन्त्र पार गर्दा सम्म करिव ५०,०००। को हाराहारीमा खर्च हुन पुग्छ भने विदेशमा शालाखाला १००० अमेरिकी डलर भन्दा कमको खर्च प्राय असम्भव छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सहज एवम् सुलभ तरिकाले एकल निवेदनद्वारा वृहत्तर देशमा एकै समयमा यस्तो उपयोगी नवीन वैज्ञानिक आविष्कार दर्ता गर्न सुविधा प्रदान गर्न हेतु अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि Patent Cooperative Treaty, 1970 को संरचना रहेपनि नेपालले उक्त सन्धिको सदस्यता प्राप्त गरिनसकेको अवस्थामा उक्त सन्धिले प्रदान गर्ने सहूलियत तथा सुविधा पनि उपभोग गर्न सक्ने अवस्था छैन । उक्त सन्धिले हामी जस्तो विकासोन्मुख मुलुकका व्यक्तिले आविष्कार गरेको प्रविधि पेटेन्टमा दर्ता गर्न विभिन्न सदस्य राष्ट्रहरूको दर्ता दस्तुरमा ९० प्रतिशतसम्म छुट पाउने व्यवस्था गरेको छ । सो विवेदन दर्ता गर्न हरेक राष्ट्रहरूमा अलग अलग भौतारिनुपर्ने अवस्थालाई न्युनिकरण गरी उक्त सन्धिले सम्वन्धित व्यक्तिले आफ्नै देशको पेटेन्ट दर्तागर्ने कार्यालयमा गई सम्पूर्ण इच्छित सदस्य राष्ट्रहरूको लागि एउटै अन्तर्राष्ट्रिय निवेदन दर्ता गर्न सक्ने व्यवस्था समेत गरेको छ ।

प्रविधि संरक्षणका लागि पेटेन्ट दर्ता गर्ने यो कानूनी संरचना र नेपाल सरकारको विद्यमान उदासिनतालाई हेर्ने हो भने नेपाली युवाको डाँफे नेपाली सञ्चार जगतको कागज र टेलिभिजनमा सिमित हुनुपर्ने बाध्यता देखिन्छ । तर पनि नेपाल सरकार र विश्व बौद्धिक सम्पत्ति संगठनको संयुक्त प्रयासबाट घरेलु उद्योग विभागले बौद्धिक सम्पत्तिको प्रवर्द्धन सम्बन्धि कार्यक्रम अन्तर्गत प्रविधिको पेटेन्ट दर्ताको लागि आवश्यक निवेदनको विधिगत तयारीका लागि सहयोग कार्यक्रम भने रहेको हुँदा त्यहाँबाट फिनो आशा राख्न सकिन्छ । तर त्यहाँ पनि दक्ष जनशक्ति र सिमित आर्थिक श्रोतको कारण यी नेपाली युवाले सहि अर्थमा आफ्नो आविष्कारलाई संरक्षित गरी अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा समेत यसको उपयोग गरी आर्थिक सामाजिक लाभ उठाउन सक्ने हो होइन त्यसको लागि हामी नेपालीसंग कुनै बाहेक अरु विकल्प नरहला । फेरि पनि नेपाली वित्त क्षेत्र, व्यापार तथा प्रवर्द्धन, विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्र चाहे त्यो सरकारी होस् या निजी सबैको सहयोगी हातहरू डाँफे माथि छाएमा साँच्चै नै डाँफेले विश्व आकाशलाई एकदिन छलाङ्ग मार्ने छ अन्यथा नेपाली राष्ट्रिय डाँफे विदेशीको हुन धेरै समय लाग्दैन ।

अधिवक्ता राज कुमार सुवाल, (एल.एल. एम. (बौद्धिक सम्पत्ति कानून))

उप-प्राध्यापक

काठमाण्डौ स्कूल अफ ल

raj@cipn.com.np